

Håkan Skogsjö

Mariehamn innan staden grundades

Särtryck ur

Nya Åland 6 oktober 2006

[ISSN 0359-1441]

dagstidning utgiven i Mariehamn på Åland

Distribuerad som pdf-fil 2025

Copyright © Håkan Skogsjö (CC BY-SA 4.0)

På Byaberget låg fyra bondgårdar och nedanför breddade åkrar och ängar ut sig mot norr och väster. Det var den lilla byn Övernäs på 1850-talet.

Men så anlände Finlands generalguvernör till byn, och sedan beslutade

tsaren att just där skulle en ny stad, Mariehamn, byggas.

Bönderna tvingades bort. I stället kom tulltjänstemän och handelsmän och flyttade in i de gamla gårdarna i väntan på att de kunde uppföra egna,

mer stadsmässiga hus vid de nya gåtorna nedanför berget.

Det dröjde ända till 1930-talet innan det gamla Byaberget åter bebyggdes, men då med stans ståtligaste byggnad: Det nya stadshuset.

Mariehamn innan staden grundades

Vi vet inte exakt när invånarna i Övernäs började ana att byns hela existens var hotad.

Men de måste ha befarat det värsta när ingen mindre än Finlands generalguvernör, greve von Berg, anlände på midsommarafton 1858 tillsammans med flera andra höga dignitärer.

Det celebra följat fann den djupa Svibyvikens väster om byn väl lämpad för den hamn som behövdes på Åland.

Sedan gick det snabbt. Efter bara en dryg månad föreslog kejsarliga senaten i Helsingfors för tsaren att en stad skulle anläggas på Övernäs mark.

Vad byns invånare visste om detta vet vi inte.

Men när tsaren den 8 januari 1859 väl hade beslutat att staden Mariehamn skulle etableras, måste nyheten snabbt ha nått byborna.

För mindre än ett år senare, den 14 mars 1860, tvingades de fyra bönderna att lämna sina gårdar till staten mot 4.800 rubel silver i ersättning.

Och den 21 januari 1861 grundades Mariehamn formellt.

Fyra bondgårdar

Vi vet hur Mariehamn ser ut i dag. En stad med 11.000 invånare som sträcker sig från Dalbo och Hindersböle i norr över ett långsträckt näs till Ytternäs och Espholm i söder.

Men hur såg det egentligen ut här innan staden blev till, innan invånarna i Övernäs så hastigt och bryskt måste lämna sina hem. Gamla kartor och dokument ger oss en ganska god bild.

Byn bestod av fyra gårdar som alla låg på Byaberget, dåtidens namn på berget där stadshuset står i dag. Gårdarna hette Norrgård, Mellangård, Mansas och Södergård.

Nedanför berget sträckte sig byns två åkergårdar, som helt prosaiskt kallades Norråker och Söderåker, och omkring dem låg ängarna.

Huvuddelen av den odlade och brukade marken låg på östra sidan av näset, ungefär från dagens Ålandsplan i norr till pingstkyrkan i söder samt öster om Östra Esplanadgatan. Området längre västerut bestod mest av granskog och berg.

Åkrar och ängar

Den som på 1850-talet ställde sig vid Norrgård – där stadshuset står i dag – och blickade norrut såg ett dåtida jordbrukslandskap.

Åkergårdet omedelbart nedanför berget var uppdelat på en mängd mindre tegar och sträckte sig norrut ungefär längs med nuvarande Torggatan ända till Styrmansgatan. Bortom gårdet breddade ängarna ut sig. Där växte säkert också en del hårt tuktade (hamlade) lövträd som regelbundet kvistades till vinterfoder åt främst fåren. På höger hand fanns den långgrunda och vassbevuxna stranden mot Slemmern, medan Svibyvikens bör ha varit dold bakom granskogen.

Även om det mesta i dag är totalt förändrat är faktiskt den dåtida vägens sträckning påfallande oförändrad. Den löpte från Ytternäs by i söder norrut genom Övernäs och vidare mot Jomala kyrka, dit byborna begav sig om söndagarna.

Sträckningen mellan Ytternäs och Övernäs är nästan exakt densamma som Östernäsvägen har i

En flygbild, troligen från 1930-talet, över Mariehamn. I centrum ser vi det gamla Byaberget ännu i det närmaste obebyggt, bortsett från utsiktstornet där navigationsskolans elever övade mätning av solhöjden. Det reys sedan för att lämna plats åt Stadshuset som uppfördes 1938–39. Senare har också resten av berget bebyggt. De gamla bondgårdarna i Övernäs by (Norrgård, Mellangård, Mansas och Södergård) låg alla uppe på berget, medan Österlunds torp ska ha legat där Societetshuset senare byggdes (den stora byggnaden i den trädbevuxna Esplanadens förlängning). Längst ner till vänster skimtar Lilla holmen, som på bondgårdarnas tid kallades Algrundet.

dag. Enda lilla skillnad är att en kurva i närheten av Gröna uddens camping har rätsats ut i aning, men cykelvägen intill har den gamla vägens sträckning.

Så alla som cyklar längs med Östernäsvägen färdas den väg som Ytternäsborna sedan urminnes tider använt som kyrkväg.

Väl framme vid Övernäs löpte vägen mellan gårdarna uppe på Byaberget – där Torggatan går i dag – och vidare nerför backen (nuvarande Stadshusbacken). Sedan gjorde den ett par tvära svängar innan den fortsatte utmed stranden med ungefär samma sträckning som Strandgatan har i dag.

Tidigare gjorde Strandgatan verkligen skäl för namnet. De omfattande utfyllnader som gjorts i senare tider har flyttat den östra strandlinjen avsevärt längre ut i Slemmern. När staden anlades låg platsen där hotell Arkipelag är byggt ute i vattnet, och strandlinjen fortsatte sedan under nuvarande stadsbiblioteket och polishuset.

Människorna i byn

Men låt oss återvända till människorna och gårdarna i Övernäs omkring 1860.

Norrgårds gårdstomt låg där stadshuset reser sig i dag. Bonden på gården, den knappt femtioårige Mats Mattsson, var änklings, ställd under förmyndare och krympling.

Efter stadens tillkomst 1861 flyttade han till ett torp i Brändö i Jomala, medan Norrgårds mangårdsbyggnader kom att användas som stans första gästgiveri fram till Societetshuset stod färdigt ett decennium senare. Men hans gamla föräldrar bodde kvar och blev ett par av den nya stadens allra första invånare. De avled 1862 och 1863.

Under Norrgård lydde det så kallade Österlunds torp som ska ha legat nere vid Slemmern där Societetshuset senare byggdes och där lagtingets byggnad står i dag. Torparen Erik Österlund med hustru och tre barn och sin nästan nittioårige svärfar Daniel Boström bodde kvar i torpet även sedan stan grundats.

Valter Sjöblom berättar i första delen av Mariehamns stads historia (sid. 81) att ett historiskt minne var förknippat med torpet: När ålänningarna våren 1808 fördrev ryssarna under kriget tillfångatog Erik Österlunds far en kosack i torpet. Mer troligt är dock att det var den gamla svärfadern som stod för bragden, eftersom torpet tidigare hade tillhört honom.

Mellangårds tomt var belägen söder om Norrgård (omedelbart söder om stadshusets parkeringsplats). Bonden Gustav Lindman flyttade

1861 med sin familj – hustrun och sju barn – till Ytterby där han blev landbonde.

Gården Mansas tomt låg på andra sidan landsvägen, precis där riksdagsman Roger Janssons vita mexitegelvilla står i dag. Där bodde bonden Anders Karlsson, i fyrtioårsåldern, med sin hustru och gamla föräldrar. Han blev arbetskarl i den nya staden ett par år innan han slog sig ner som torpare i Ytternäs söder om staden.

Den sista bondgården, Södergård, var belägen ytterligare något längre söderut. Gårdstomten låg

snabbt verkar ha funnit sig till rätta i Mariehamn där han fick arbete som extra tullvaktmästare.

Nya invånare

Mariehamns första nya invånare anlände 1861.

Det var tulluppsyningsmannen Henrik Hedlund med hustru och tre barn från Nystad (men själv född i Brändö) och sjötullvaktmästaren Johan Lindström med hustru och fyra barn, inflyttad från Åbo men hemma från Föglö, samt tre ungarlar, patrullslupsuppsyningsman Sundblom från Kristinestad (men född i Föglö) och handlandena Strömborg och Ahlfors från Åbo, samt slutligen arbetskarlen Karl Petter Henriksson med familj från Kumlinge.

Fler än så – inalles 35 personer – bodde inte i Mariehamn när den första mantalsskrivningen skedde hösten 1862. Tullarna var inhysta i de gamla bondgårdarna, enligt

en artikel i Helsingfors dagblad (10 april 1862), och det gällde säkert också de flesta andra invånare.

Men folkökningen i början var snabb. Följande års mantalslängd redovisar 70 personer.

Och snart börjar de nya invånarna uppföra sina bostadshus och staden sakta ta form.

HÅKAN SKOGSJÖ

där Skillnadsgatan går i dag, mellan Torggatan och Öhbergsvägen. Där var bostadshuset nybyggt. Bonden Johan Jakobsson med hustru och sex barn flyttade 1861 till byn Torp i Jomala, där han också var bonde, men han avled redan sommaren 1861 av ”bröstsjuka”.

På ägorna bodde också skraddaren Karl Mattsson med familj, som